

Arvustused

—
Jaan Rossi muusikapsühholoogilised capriccio'd

—
Jaan Ross. Kaksteist loengut muusika- psühholoogiast. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2007. 189 lk.

—
Aleksander Pulver

Üldisi tähelepanekuid

Raamat „Kaksteist loengut muusikapsühholoogiast” on autori enda sõnul pühendatud muusikapsühholoogiale ehk muusika suhete uurimisele muu maailmaga. Ringkäik muusika- psühholoogias on vormistatud kaheteistkümne peatükina, millest igaüks on pühendatud muusikapsühholoogia eri tahule. Raamatul on saatesõna, lõppsõna, aine- ja nimeregister ning soovituslik kirjanduse nimekiri edasiseks tutvumiseks kõnealuse valdkonnaga. Kuigi autor iseloomustab raamatut kui loengute kogumit, mis ei moodusta sidusat tervikut, on siiski tervikuga tegemist juba lihtsalt sel põhjusel, et ühendavaks ideeks on psühholoogiale omane mõtteviis – otsida vasteid objektiivse ja subjektiivse kirjelduse vahel ning konstrueerida selles teadusele omasel viisil teatud reeglipärasusi. Tähele tasub panna sedagi, et kui jagada raamatus käsitletud mõisted ja teemad õpikule omasel viisil tükkiideks ja järjestada nad, saamegi muusikapsühholoogia sissejuhatava õpiku. See, et raamat ei ole kirjutatud tava- pärases õpikustilis, vaid on vaadeldav kui õdusate loenguõhtute sari professor Jaan Rossiga, on minu meelest selle raamatu üks olulisi plusse.

Muidugi, korrastatud helide maailm on juba oma arhetüüpiliselt olemuselt midagi niisugust, mis sunnib siinkohal küsima, kas autor pole äkki oma kaheteistkümnesse loengusse keskaegset tava järgides peitnud teatud salakoodi, millest võiksid aru saada vaid pühendatud. Siiski vist mitte, sest lugejana saab ette kujutada keskmiselt haritumat üliõpilast, kellel on huvitav teada saada, mismoodi psühholoogia kirjeldab kultuurinormide, hoiakute, emotsioonide, taju, mälu jne. seoseid helide maailmaga.

Professor Jaan Rossi raamat on nauditav vähemalt kolmel põhjusel. Esiteks. Kõik, millest raamatus juttu tehakse, toetub valdkonna parimatele näidetele ja akadeemilisusele. See pole ka ime, sest autor on ise oma uurimistöödega andnud olulise panuse muusikapsühholoogia valdkonda. Teiseks. Vaatluse all olevad muusika- psühholoogia- alased teadmised on esitatud

selgelt ja hierarhiliselt, tuues esile need olulised faktid ja probleemid, mis on vajalikud peatükkide lõpus olevate järeldusteni jõudmiseks. Tegemist ei ole sugugi lihtsustatud esitusega, vaid asja- tundjale omase oskusega tõlkida teaduskeele spetsiifilisus arusaadavasse „inimkeelde”. Kolmandaks. Raamat peegeldab erudeeritud autori teadmisi, arusaamasid ja tähelepanekuid. Oleks tegelikult ütle mata kurb lugeda valdkonna spetsialisti, kes ei suuda oma arutlustes ületada erialaseid piire. Antud raamatus on selgelt tajutav autori kompetentsus ka psühholoogiast kaugel olevates valdkondades ja teemades, mis ei ole tänapäevases akadeemilises maailmas sugugi enesestmõistetav.

Märkmeid loengutest

Esimene loeng on pühendatud muusikapsühholoogia ajaloole, kusjuures üldtunnustatud teaduse suurkujude kõrval ei jäeta mainimata ka Eestis toimunut ja toimuvat. Ilmselt on see ainult autori enda tagasihoidlikkus, mis ei lase muusikapsühholoogia ajalukku asetada ka Jaan Rossi. Ei maksaks häbeneda, sest Jaan Rossil on publikatsioonid, mida tsiteerida ja mida sobib akadeemilistes analüüsides kasutada. Seda peatükki lugedes tekkis teemasse puutuv uitmõte, et Wundti introspektsioon on vaatamata oma ajaloolise päritolule mingis mõttes kasutusel ka praegustes tajupsühholoogia eksperimentides, sest ega teisiti neid enesekohaseid ja püsivaid vastuseid etteantud stiimulile kätte saagi. Ja biheivioristliku lähenemise kaitseks võib öelda, et oma sügavamalt olemuselt ei saagi psühholoogia olla midagi muud kui mõõdetud reaktsioonide põhjal psüühilise maailma seaduspärasuste konstrueerimine.

Teine loeng räägib helilooja ja kuulaja erinevast suhestumisest muusikateosega. Tõepoolest, mida õigupoolest näiteks kuulaja tajub heliteoses – kas helilooja isiksust, muusikalise struktuuri kompositsiooni, abstraktset ideed või emotsiooni? Ilmselt ainuvõimalik järeldus, millele Jaan Ross selles loengus jõuabki, on see, et nii helilooja, kuulaja kui muusikateadlase kirjeldus muusikateosele on adekvaatsed igaüks omas taustsüsteemis.

Kolmandas loengus on vaatluse all muusikaliste võimete kirjeldamise ja hindamise probleemid. Muusikaliste võimete testid on kasutusel ja kindlasti võib väita, et nad diferentseerivad inimesi ja mõõdavad midagi. Küll aga on psühholoogias raskusi selle määratlemisega, mis asi see on, mida nad mõõdavad. Võimekuse potentsiaali? Siinkohal võinuks argumendina kultuuri ja võimete probleemi analüüsimisel kasutada ka näiteks Gardneri modulaarse intelligentsuse kontseptsiooni, kus defineeritakse otseselt kultuuri mõju võimetele ja näidatakse

seda, et euroopalik kultuur ei stimuleeri muusikaliste võimete mooduli arengut, samas kui orientaalne kultuur soosib muusikaliste võimete arengut.

Neljandas loengus kirjeldatakse muusika ja emotsioonide seoseid. Efektsete arutluste käigus jõutakse järelduseni, mis kirjeldab muusikat kui emotsioonide tekitajat. Tuginedes asjaolule, et kuulaja omistab tähendusi helidele, tähendused omakorda on aga kognitiivse emotsioonipsühholoogia jaoks emotsiooni tuum, saame hõlpsasti tuletada siit muusika kultuuri-spetsiifilise olemuse.

Viies loeng on pühendatud muusika ja osahelide teema tutvustamisele, mis näitab akustika valdkonda kuuluvate teadmiste olulisust muusikapsühholoogias. Ausalt öeldes on hämmastav, kuidas autoril on õnnestunud mõnele leheküljele ära mahutada mitte just kõige lihtsama teema ülevaatlük ja ammendav esitus.

Kuues loeng on pühendatud muusikale kui kommunikatsiooniprotsessile. Sümpaatsena mõjub juba seegi, et kallaletung lõputult kuulduid kommunikatsiooniteooria triviaalsusele (sõnumi saatja – sidekanal – sõnumi vastuvõtja) toimub suisa esimestest lehekülgedest. Koos teema analüüsi ja semiootilise dimensiooni sissetoomisega annab see loeng komplitseeritud valdkonnast hea ülevaate.

Seitsmes loeng keskendub mälupsühholoogia ja helistruktuuride seostele. Arutluse all on üks psühholoogia jaoks oluline ja fundamentaalne probleem – kuivõrd kultuuris olevad muusika kirjeldamiseks kasutatavad struktuurid ja kategooriad on tingitud mälu ja taju enda protsesside iseärasustest. Autor demonstreeribki mitme näite varal, et mälu seaduspärasused võivad vägagi vabalt olla näiteks tonaalse muusika komponeerimise reeglite taga.

Nii kaheksas kui ka üheksas loeng on pühendatud kognitiivsele lähenemisele. Helikõrguse, tämbri, rütmi ja meloodia tajumise probleemid ongi olnud juba üle saja aasta psühholoogia uurimisteemaks ning seda enam on huvitav vaadata, mis on saanud Helmholtzi-aegsetest teadmistest. Muutunud on eelkõige seletused helitaju mehhanismide kohta, mis muuhulgas leiavad illustreerimist paradoksaalsete fenomenidena tajupsühholoogias. Nendes peatükkides on kontsentreeritud kujul esitatud just need teadmised, mis kõige paremini sobivad loodusteadusliku mõtteviisiga inimesele mõistmaks seda, milles üleüldse helide tajumise probleem on.

Kümnes loeng on pühendatud eesti rahva-

laulu analüüsile. Tõepoolest, miks rahvalaul oma tonaalselt struktuurilt ja foneetilistelt iseärasustelt on just selline, nagu ta on? Selles peatükis kirjeldab autor uuringute tulemusi, mis näitavad, kui põnevalt on rahvalaulu tonaalne ja keeleline struktuur omavahel vastavusse viidud.

Üheteistkümnes loeng kirjeldab muusika-sotsioloogia probleeme. Adorno muusika-sotsioloogiliste ideede tutvustamise ja analüüsi käigus leiame siit peatükist nii Lääne muusika-kultuuri analüüsi kui ka vastuse küsimusele, milline on muusika roll Lääne kultuuriruumis.

Kaheteistkümnes loeng kirjeldab psühholoogia meetodeid ja uurimistöö eetilisi standardeid, millega kaasaegne psühholoogia on saavutanud teaduste seas aktsepteeritava koha. Näeme ka seda, kuidas n.-ö. psühholoogia kõõgipoolelt vaadatuna toimub tõenäosuslike järelduste tegemine.

Lõppsõnast inspireerituna

Lõppsõnas toob Jaan Ross välja idee, et muusika on see, mis ühendab ja räägib tõde. Julgen väita, et sedasama teeb Euroopa kultuuriruumis ka teadus. Euroopa kollektiivne teadvus on küll vist unustanud ja tõrjunud oma kollektiivsesse alateadvusse idee ülikoolide olemusest, asendades selle turule orienteeritud spetsialiste tootva organisatsiooni ideega. Ilmselt just see üldisem taust tekitabki raamatut lugedes omapärase visiooni. Näen vaimusilmas professor Jaan Rossi pidamas loengut Saksamaa 19. sajandi ülikoolis, mõnes amfiteatrikujulises auditoriumis. Isikupäraselt artikuleerides, eruditsiooni ja mõttelendu eetrisse paiskav vana kooli professor, kes kinnitab meile muu hulgas sedagi, et asjade olemuse teaduslik kirjeldamine pakub intellektuaalset naudingut. Selles mõttes on see raamat otsekui ilmutus teisest asjastust. Ajastust, kus ei olnud veel Led Zeppelini, kuid juba oli Niccolò Paganini.

Kommentaar

Kommentaar Oettingeni ortotonofooniumi häälestuse kohta

Mart Humal

1

Käesolevas numbris ilmuvat Karl Traugott Goldbachi artiklit „Arthur von Oettingen ja tema *orthotonophonium* oma aja kontekstis” lugedes ja toimetades tekkis soov selgitada põhjalikumalt ühte tema artiklis toodud illustratsiooni (vt. **joonis 1**, lk. 60). Sel joonisel on oktavis 53 klahvi sisaldava Oettingeni „ortotonofooniumi” helid paigutatud nn. helivõrgustikuna (*Tonnetz*) seitsmele reale ja üheksale veerule. Ridades on helid järjestatud vasakult paremale tõusvate puhaste kvintidena, veergudes aga alt üles tõusvate loomulike suurte tertsidena. Eri ridades asuvad samanimelised helid on oma kõrguselt erinevad. Seda erinevust märgivad kriipsud (*Kommastriche*) noodinimetuste peal või all. Võrreldes keskmises reas oleva (ilma ala- ja ülakriipsuta) samanimelise heliga, madaldab üks ülakriips ja tõstab üks alakriips vastavat heli süntoonilise komma (*v* = 21,5 senti)¹ võrra, kaks kriipsu aga kahekordse komma (*2v* = 43 senti) võrra jne., samuti on ülakriipsuga noot samanimelisest alakriipsuga noodist *2v* võrra madalam. Trükitehnilistel põhjustel on käesolevas kommentaaris asendatud üla- ja alakriipsud nende arvust olenevalt noodinimetustele lisatud roomanumbriliste üla- ja alaindeksitega I, II ja III (näiteks *ā = *a*^I; *ā = *a*^{II}).**

Joonisel (Oettingen 1913: 267; toome selle ka siin ära – vt. **joonis 1**) iga noodinimetuse all ringides olevad kaks numbrit märgivad vastava heli järjekorranumbrit helireas, vasakpoolne laskuvasuunaliselt, parempoolne tõusvasuunaliselt lugedes. Kõige alumine number näitab vastava heli kõrgust millioktavites, võrreldes helivõrgustiku keskel asuva algheliga *d* (mille kõik numbrid on nullid).

Asendades *Kommastrich*’id üla- ja alaindeksitega ning millioktavid sentidega, võib võrgustikus jämeda joonega ümbritsetud 53 helist moodustada järgmise ühe oktavi piires tõusva helirea, kus iga heli kõrgusele on võrdluse huvides lisatud sulgudes ka järgnevalt vaadeldava

2

^[1] Käesolevas kommentaaris on kasutatud järgmisi sümboleid: v – süntooniline komma (21,506 senti); p – Pythagorase komma (23,460 senti); s – skisma (p – v; 1,954 senti); o – oktav (1200 senti); q – loomulik puhas kvint (701,95 senti); k – kleisma (53q – 31o; 3,615 senti); l – väike limma (väike sekund võnkesagedussuhtega 243:256; 90,225 senti).

53-helilise võrdtempereeritud helirea vastava heli kõrgus (kahest kaldkriipsuga eraldatud poolrasvases kirjas numbrist märgib esimene nagu Oettingenilgi vastava heli järjekorranumbrit laskuvasuunaliselt, teine tõusvasuunaliselt lugedes):

3

0/0 *d* 0,0 (0,0), **52/1** *d*,21,5 (22,6), **51/2** *eses*_{III} 41,1 (45,3), **50/3** *dis*^{II} 70,7 (67,9), **49/4** *dis*^I 92,2 (90,6), **48/5** *es*_I 111,7 (113,2), **47/6** *es*_{II} 133,2 (135,8), **46/7** *disis*^{III} 162,8 (158,5), **45/8** *e*^I 182,4 (181,1), **44/9** *e* 203,9 (203,8), **43/10** *fes*_{II} 223,5 (226,4), **42/11** *fes*_{III} 245,0 (249,1), **41/12** *eis*^I 274,6 (271,7), **40/13** *f* 294,1 (294,3), **39/14** *f*_I 316,8 (317,0), **38/15** *geses*_{III} 335,2 (339,6), **37/16** *fis*^{II} 364,8 (362,3), **36/17** *fis*^I 386,3 (384,9), **35/18** *fis* 407,8 (407,5), **34/19** *ges*_{II} 427,4 (430,2), **33/20** *fisis*^{III} 457,0 (452,8), **32/21** *fisis*^{II} 478,5 (475,5), **31/22** *g* 498,0 (498,1), **30/23** *g*_I 519,5 (520,8), **29/24** *ases*_{III} 539,1 (543,4), **28/25** *gis*^{II} 568,7 (566,0), **27/26** *gis*^I 590,2 (588,7), **26/27** *as*_I 609,8 (611,3), **25/28** *as*_{II} 631,3 (634,0), **24/29** *gisis*^{III} 660,9 (656,6), **23/30** *a*^I 680,4 (679,2), **22/31** *a* 701,9 (701,9), **21/32** *heses*_{II} 721,5 (724,5), **20/33** *heses*_{III} 743,0 (747,2), **19/34** *ais*^{II} 772,6 (769,8), **18/35** *b* 792,2 (792,5), **17/36** *b*_I 813,7 (815,2), **16/37** *b*_{II} 835,2 (837,7), **15/38** *aisis*^{III} 864,8 (860,4), **14/39** *h*^I 884,4 (883,0), **13/40** *h* 905,9 (905,7), **12/41** *ces*_{II} 925,4 (928,3), **11/42** *his*^{III} 955,0 (950,9), **10/43** *his*^{II} 975,9 (973,6), **9/44** *c* 996,1 (996,2), **8/45** *c*_I 1017,6 (1018,9), **7/46** *deses*_{III} 1037,1 (1041,5), **6/47** *cis*^{II} 1066,8 (1064,1), **5/48** *cis*^I 1088,3 (1086,8), **4/49** *des*_I 1107,8 (1109,4), **3/50** *des*_{II} 1129,3 (1132,1), **2/51** *cisis*^{III} 1158,9 (1154,7), **1/52** *d*^I 1178,4 (1177,4).

4

Teatavasti on kaheteistkümne loomuliku puhta kvindi summa 23,46 sendi (Pythagorase komma; *p*) võrra suurem kui seitse oktavat (*12q* = *7o* + *p*). Kui moodustada selline kvindiring neli korda järjest, läbides niiviisi 48 kvinti, on tulemuseks 28 oktavat ja 93,84 senti. Viimati nimetatud suurus läheneb nn. väikesele limmale *l* (väike sekund võnkesageduste suhtega 243:256; *l* = 90,2 senti). Kui lisada viimasele veel viis kvinti, mis hõlmavad kaks oktavat ja suure septimi võnkesageduste suhtega 128:243 (1109,7 senti; st. oktavi ja väikese limma vahe; *o* – *l*), siis oleme läbinud 31 oktavat ja kõlab alghelist vaid 3,615 senti kõrgem heli. Seda suurust (3,6 senti) nimetatakse kleismaks (*k*).

Kleisma jagamisel võrdselt 53 kvindi vahel tekib 53-heliline võrdtempereeritud oktav, kus 701,89-sendine kvint *q*’ on ainult 0,065 senti väiksem kui loomulik puhas kvint. Sellise kvindi suurust võib väljendada valemiga *q*³ = 31o/53 = 31 × o/53 = 22,64 senti; st. *q*’ koosneb kolmekümne ühest 22,64-sendisest osast. Kuna 53-helilise võrdtempereeritud häälestuse kvindiringis on selliseid osi 12 × 31 = 372, seitsmes oktavis kokku aga ainult 53 × 7 = 371, siis funktsioneerib selline